

Cum să ne uităm la manuale?

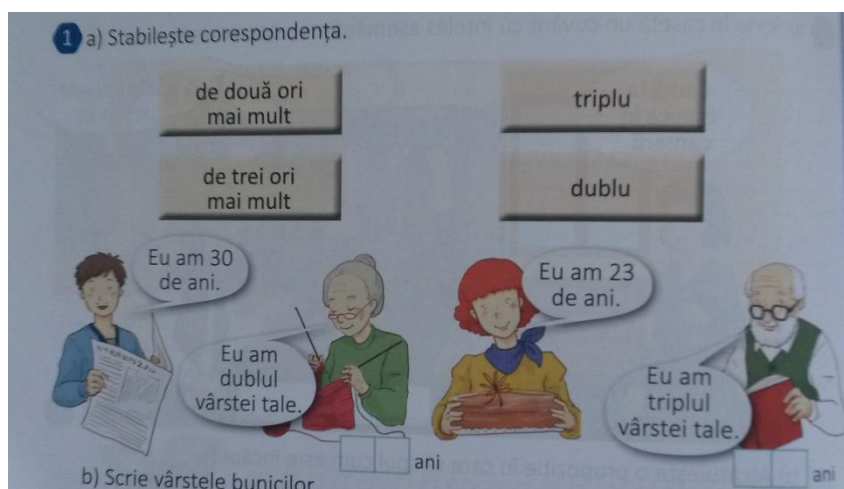
Cosima Rughiniș, Laura Grünberg

Manualele sunt o parte importantă a vieții copiilor. Ele sunt o resursă nu doar pentru învățare ci și pentru amuzament, pentru discuții cu cei de-o vârstă dar și cu adulții, sau pentru creații proprii – compuneri, probleme rezolvate, desene. Mai ales în primii ani de școală există o grijă deosebită față de manuale, atât din partea copiilor cât și a părinților. Copiii duc în fiecare zi manualele la școală, scriu pe ele, le citesc fie singuri fie împreună cu clasa, dezbate pe marginea lor, le ilustrează cu mustăți și alte comentarii ironice, le rup... cu alte cuvinte, manualele ocupă o părticică din gândurile, vorbele și faptele lor.

De ce manualele?

Manualele sunt, deci, importante. Desigur, chiar și această examinare sumară a rostului pe care cărțile școlare îl au pentru copii arată că nu este vorba numai despre învățarea unor fapte sau noțiuni școlare. Dincolo de tabla înmulțirii, analiza complementului sau lista marilor domnitori români, manualele deschid **o lume simbolică în care copii petrec câteva ore pe zi**, explorând-o împreună cu cei apropiați. Textele și imaginile școlare devin astfel parte din instrumentele simbolice prin care copiii ajung să dea sens situațiilor și persoanelor din viața lor. Manualele spun în felul lor specific povești despre lume: despre ce e bine să faci și să nu faci, ce e normal și anormal, ce e sănătos și mai puțin sănătos. Manualele sunt ca niște săli de antrenament unde copiii exersează diferite formule de viață și diverse roluri sociale înainte de a intra în adevărata scenă a vieții.

Ilustrația 1. „Feminitatea” și „masculinitatea” stereotipice păstrează trăsături definitorii pe parcursul vieții

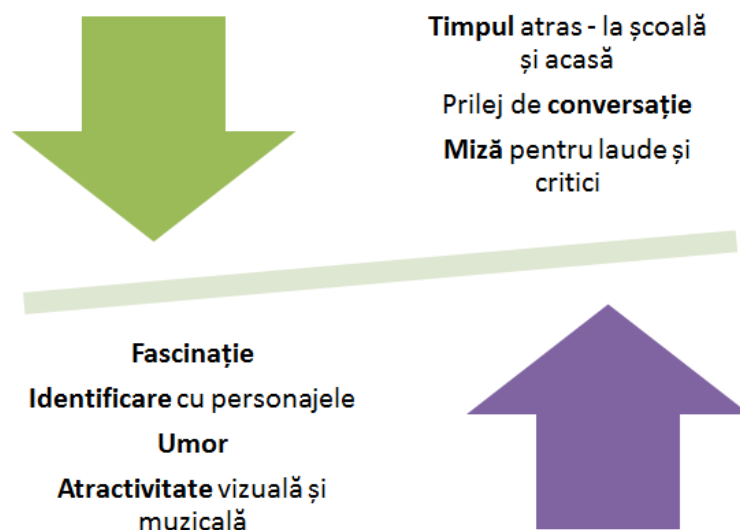
Sursa: Nicolae Perțea, A., Radu, D., Chiran, R., Comunicare în limba română. Caiet pentru clasa I, sem.2, Editura Aramis, 2014

Manualele nu sunt singura resursă culturală la îndemâna copiilor. Competiția din partea filmelor, desenelor animate, jocurilor video, benzilor desenate și cărților pentru copii este intensă – toate aceste lumi cerând atenție și implicare din partea tinerilor spectatori sau cititori. Manualele sunt într-un dezavantaj net în ceea ce privește capacitatea de a **fascina** și de a inspira: ce înseamnă un text școlar, față de atracția lui Spiderman și a supereroilor din filme sau jocuri precum *Injustice*, sau a Annei din *Frozen*? Identificarea cu personajele este incomparabil mai puternică pentru astfel de creații din afara școlii. Acestea sunt adesea foarte amuzante, uneori atractive prin violență sau nonconformism, și bogate ca imaginar vizual și muzical.

Totuși, manualele câștigă teren când vine vorba despre **timpul** pe care îl atrag: cel puțin patru ore pe zi la școală, plus orele pentru temele de acasă. Mai mult, manualele sunt importante și prin faptul că devin **subiect de discuție** în clasă, la lecție, precum și uneori cu copiii sau adulți în diverse discuții. Mesajele manualelor se amplifică astfel prin conversații – devenind parte a construcției intersubiective a realității (P. Berger and Kellner 1964; P. L. Berger and Luckmann 1966; Desantis 2003).

Manualele sunt și **subiect de evaluare**: copiii primesc calificative și note în funcție de gradul lor de control al universului simbolic din manual, iar acestea devin laude și critici, ba chiar recompense și pedepse. Manualele stârnesc astfel o motivație extrinsecă destul de puternică pentru a investi atenție în lumile pe care le oferă.

Ilustrația 2. Punctele tari și punctele slabe ale manualelor școlare în comparație cu alte media destinate copiilor – filme, desene animate, benzi desenate, cărți

Copiii și personajele din manuale

Textele școlare creează o lume plină de personaje – unele bine conturate, prin povestire și prin imagine, altele doar schițate. Manualele oferă **o lume foarte populată** – cu sute dacă nu chiar mii de personaje umane și nonumane implicate în diferite acțiuni sau aventuri. Unele au o apariție pasageră sau atemporală („Ana are mere”) – pe când altele, precum Nică al lui Ștefan a Petrei sau Lizuca pot apărea în mai multe texte, în aventuri cu întorsături de situație, umor și adesea cu o morală a poveștii, mai mult sau mai puțin explicită.

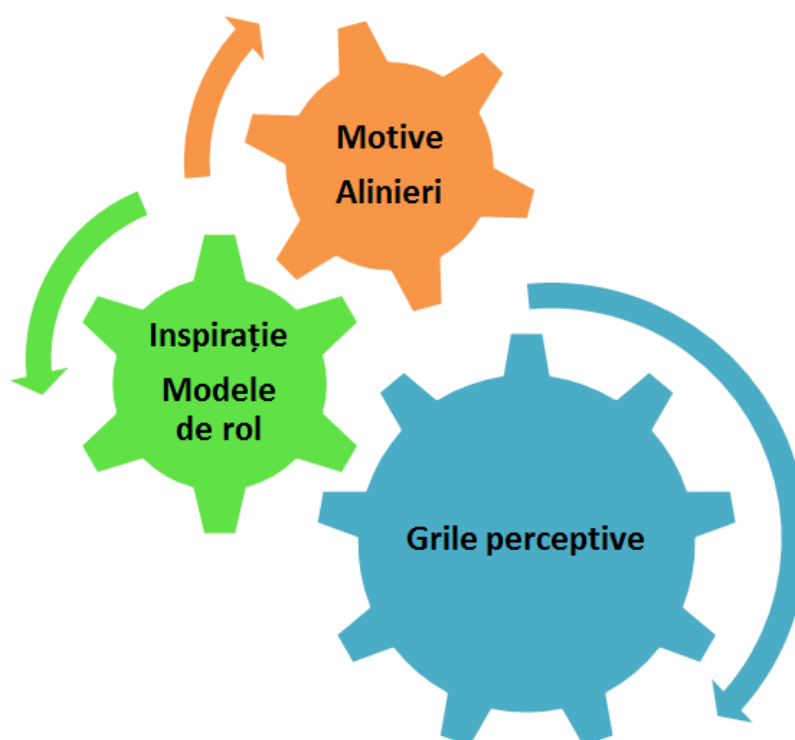
Aceste personaje devin parte din lumea simbolică a copiilor, oferindu-le elemente pentru a interpreta evenimentele de zi cu zi. Desigur, personajele pot oferi „**modele de rol**” – inspirându-i pe copii, prin identificare, să își asume anumite aspirații, competențe, sau atitudini. Poveștile din manuale oferă „**vocabularii de motive**” (Mills 1940), prin care copiii învață să își justifice acțiunile față de sine și față de ceilalți. Copiii învață astfel, tot mai nuanțat, ce înseamnă o acțiune din răzbunare sau din prietenie, ce motive pot fi oferite pentru solicitarea sau respingerea unei prietenii, sau, chiar mai actual, pentru justificarea unor boacâne la școală – și cum un anumit motiv poate fi respins, reformulat sau înlănțuit cu altele.

Astfel de motive joacă un rol foarte important în **situațiile de negociere sau de conflict** – fie cu mize mici sau mari. Goffman observa că oamenii se găsesc adesea în situații în care trebuie să își alinieze acțiunile pentru a putea merge mai departe: o decizie trebuie să fie luată, ceva trebuie să fie făcut. În astfel de situații, feminitatea și masculinitatea funcționează adesea ca facilitator al **alinierii** intereselor diferite, în măsura în care femeile învață, din copilărie, că bărbații au ultimul cuvânt, mai ales în zona profesională și publică. După cum observă Goffman (1979), „adesea se pune problema: cine ajunge să își exprime opinia cel mai frecvent și cel mai puternic? cine ia acele decizii minore care sunt continuu necesare pentru coordonarea oricărei activități colective? preocupările cui vor primi cea mai multă atenție? Oricât de triviale ar părea unele dintre aceste mici câștiguri și pierderi, prin însumarea lor în toate situațiile sociale în care apar, putem vedea că efectul lor total este enorm.” (p. 74).

Mai mult, personajele oferă și o **lentilă** prin care copiii îi văd și îi evaluează pe cei din jur. Manualele oferă, explicit și implicit, un set de clișee despre „ceilalți”- de alte vârste, etnii, religii, naționalități, profesii, aspect, în funcție de care copiii își formează și reglează atitudinile și acțiunile, punând ordine în realitatea complexă pe care o întâlnesc. Nu este vorba deci doar despre internalizarea unor modele și motive, ci și despre **construirea unei grile perceptive** prin care anumite persoane din jur câștigă sau pierd **credibilitate, autoritate, puterea de a inspira sau măcar de a stârni interesul**.

De exemplu, manualele contribuie la **întărirea sau diversificarea stereotipurilor** asociate unor categorii precum „fată” (adesea diminutivat: „fetiță”) și „băiat”, „mamă” și „tată”, „bunic” și „bunică” precum și, mai general, „femeie” și „bărbat”, „copil”, „adult” și „vârstnic”, „român”, „turc” (oare ce mai învățăm, în ziua de azi, despre turci?) sau „din altă țară”.

Ilustrația 3. Resurse simbolice pe care le oferă personajele din manuale

De exemplu, în Ilustrația 4 apar, în colțul din dreapta jos, un bunic și o bunică: „This is my grandmother and this is my grandfather. He’s so cool! He’s running in the park”. Această imagine este interesantă din două puncte de vedere:

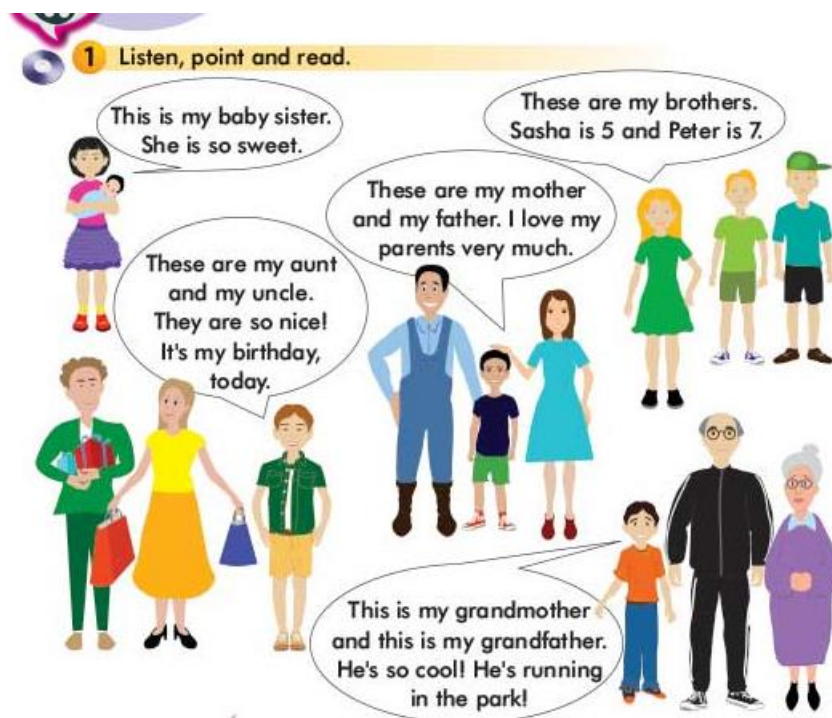
- Este una dintre foarte puținele reprezentări ale unui bunic care face altceva decât să citească ziarul sau să se joace cu nepoții – fiind chiar explicit evaluat ca un bunic „cool”;
- În același timp, în contextul creat de bunic, bunica apare ca fiind „distinctively un-cool”. Ea nu aleargă în parc și pare o bunică pur și simplu... bătrânică.

Observăm cum astfel de mini-portrete creează, în momentul citirii și prin acumulare, un limbaj vizual și textual prin care copiii ajung să își înțeleagă și să își evalueze bunicii, bunicele, și alte persoane apropiate.

Se construiesc astfel pas cu pas, subtil, lumi deseori diferite ale celor tineri față de cei în vârstă, ale fetelor față de ale băieților, etc. Omisiunile sunt și ele active: prea puținele vârstnice active,

prea puținii copii de altă etnie, grași sau cu ochelari, promovează, prin absență, un model de om uniform, universal, abstract față de care abaterile devin anormale.

Ilustrația 4. Relații de familie. [Comunicare în limba engleză, clasa a II-a, sem. II, Aramis Print, p.8]

Personaje fete și personaje băieți

După ce am pornit cu avânt în explorarea diversității de personaje din manualele școlare, a devenit repede evident că există două tipuri de personaje diferite – feminine și masculine, trăind după reguli diferite și chiar în lumi diferite (Grünberg and Ștefănescu 2002; Grünberg 2004). Pentru a anticipa unele dintre concluzii, personajele masculine sunt într-adevăr foarte diverse – de la nătăfleți la genii, de la înțelepți la nebuni, cumiți sau năzdrăvani, salvatori sau malefici. Personajele feminine sunt mult mai uniforme – fiind adesea cumiți și dispuse să aibă grijă de ființele și obiectele din jur. Cumințenia (sau supușenia?) și grija sunt trăsăturile dominante ale personajelor feminine. Fetele sunt „fetițe”, în timp ce băieții sunt... băieți.

De asemenea, există un repertoriu semnificativ de personaje masculine bine conturate, implicate în aventuri și învățând din experiență. Dimpotrivă, personajele feminine sunt adesea secundare, având ca principală funcție narativă susținerea personajelor masculine.

În această analiză ne propunem deci să observăm cu atenție personajele fete și băieți (precum și femeii sau bărbații) și să identificăm codurile masculinității și ale feminității pe care manualele le prezintă copiilor. Urmându-l pe Goffman (1979), pornind de la faptul că învățăm, de mici copii, cum să ne purtăm feminin sau masculin – cum să ne demonstrăm, prin acțiuni și inacțiuni,

feminitatea și masculinitatea esențială (West and Zimmerman 1987). Eșecurile în afișarea adecvată a feminității sau a masculinității prin gesturi, comentarii, îmbrăcăminte sunt adesea aspru sancționate de cei din jur, fie apropiați sau necunoscuți.

Personajele din manuale reprezintă, printre altele, ABC-ul afișării feminității și masculinității. Observându-le zi de zi în lecții, copiii află cum se poartă de obicei fetele și băieții, ce este potrivit să dorești, să spui și să faci pentru a fi feminină sau masculin. Astfel, **manualele de română de clasa a IV-a sunt, în același timp, manuale de feminitate și masculinitate** – instruindu-i pe copii atât prin texte cât și prin imagini cum să fie fete și băieți adevărați. Același lucru se poate spune despre manualele de educație civică, engleză, istorie – cele bogate în personaje cu text și ilustrații.

Cum putem însă „descifra” aceste coduri?

Coduri ale feminității și masculinității în manuale

Pentru a înțelege diversitatea, asemănările și diferențele dintre personajele feminine și cele masculine, este folositor atât un studiu în profunzime al unor cazuri exemplare, cât și un studiu care să acopere un set larg de manuale pe o temă dată.

Astfel, am examinat codurile masculinității și feminității uitându-ne la două aspecte mari:

- 1) **Cine sunt personajele feminine și masculine?** Vom observa astfel prezentarea efectivă a personajelor fete / femei și băieți / bărbați – separat pe mai multe niveluri de analiză:
  - a. Prezență fizică: Cât de frecvente sunt personajele feminine? Dar cele masculine?
  - b. Relevanță: Câte dintre personajele principale sunt masculine, respectiv feminine? Dar printre personajele secundare, care sprijină aventura celor principale?
  - c. Stereotipie: Cât de diverse sau, dimpotrivă, omogene sunt personajele masculine, respectiv feminine?
- 2) **Cum interacționează** personajele feminine și masculine? Cum se definește astfel masculinitatea în relație cu feminitatea și reciproc? Vom observa prezentarea interacțiunilor dintre personaje – fie interacțiuni între personaje de același gen, sau interacțiuni între personaje de gen masculin. Aici urmărim să vedem:
  - a. Sunt prezentate interacțiuni detaliate, cu sens, între personaje masculine?
  - b. Sunt prezentate interacțiuni detaliate, cu sens, între personaje feminine?
  - c. Dar între personaje de gen diferit?
  - d. Cine apare în poziții de autoritate sau putere?

Am realizat astfel următoarea grilă de observație, prin care veți putea vedea ce aspecte sunt acoperite de fiecare secțiune în parte a raportului:

Grila de observație	
Personaje stereotipe / neutre / inovative	☒
Personaje principale / secundare	☐
Personaje prezente / absente	☐
Relații de egalitate / de putere	☐
Relații între genuri / în interiorul genurilor	☐